

ОЧИМА ЗАРУБІЖНОГО ДОСЛІДНИКА

Роберт Морган

Українські Збройні Сили в 1940—1950 роках

Розпад СРСР, беззаперечно, вплине на позиції воєнних істориків та, зрештою, і військових, змінить панівні раніше погляди на такі історичні події, як громадянські війни, колективізація, Велика Вітчизняна війна та партизанська боротьба. Нове покоління вчених відстоює та розвиває грузинську, латвійську чи українську національну точку зору на ці війни.

Новонароджена чи, точніше, відновлена Українська держава — одна з найбільших країн у Європі, розділена на початку ХХ століття між Австрійською та Російською імперіями. Після їх розпаду в кінці першої світової війни було проголошено короткочасну незалежну Українську республіку, яка була поглинута у війні між Польщею та Радянською Росією, а українські землі поділили між собою ці дві держави, а також Чехословаччина після підписання Ризького договору у березні 1921 року. У 20-х—30-х роках Україна знаходилася під тиском радянських військ на Сході, які насаджували колективізацію сільськогосподарства, та військової присутності Польщі на Заході. Спроба проголосити незалежний український анклав на колишній чеській території Закарпаття у 1939 році була швидко придушена угорськими військами.

«Б А Р Б А Р О С С А»

Розпад та поділ Польщі і початок операції «Барбаросса» в червні 1941 року відродили надії української нації, яка сподівалася проголосити власну незалежність, доки великі сусіди будуть з'ясовувати стосунки. Німці та їх союзники рішуче просуваються на схід, окупує Україну, яка стала німецькою колонією Рейхскомісаріату, в той час, як Західна Україна (Галичина) була приєднана до польського Генерал-губернаторства. Для Німеччини Україна стала важливим джерелом продовольства та ідеальним регіоном для втілення теорії «життєвого простору» (Лейбенсraum). Але тут, як і в інших випадках, німці припустилися серйозної помилки. Відхід Червоної Армії, комуністичної партії та уряду комісарів щиро вітався місцевим населенням, як і іншими східними європейцями. Люди не мали упередженої ненависті до німців та їх армії (яка, до речі, надавала допомогу республіці 1918 року) і перші загони, що увійшли до України, зустрічали з щирим захопленням як визволителів. Однак нацисти не зуміли скористатися з антирадянських настроїв. Почався вивіз зерна та продовольства до Рейху, депортація українців на примусові роботи, наступ на прояви націоналізму, а також на освіту та культуру, що породило двоєке ставлення населення до нацистів.

УКРАЇНСЬКІ ЗБРОЙНІ СИЛИ

В умовах конфлікту та тиску швидко розвивався цілий ряд українських збройних формувань. Одні були проросійськими, інші — пронимецькими або приєдналися до СС, формували Національну Самооборону чи антипартизанські загони, ставали борцями за національне ви-

зволення і виступали проти обох сторін. Коли Вермахт перейшов кордон у червні 1941 року, діяв цілий ряд невеликих українських частин, одягнених у німецьку форму з українськими знаками відзнаки, організованих з українських емігрантів до Рейху або українців з колишніх польських територій. Часто ці війська використовувалися як штурмовики. Одягнені у форму Червоної Армії, вони виконували спеціальні диверсійні рейди на радянські об'єкти.

Звісно, українці становили значну частину радянської армії у вересні 1941 року, хоча відступи, оточення чи знищення багатьох частин Червоної Армії призводили до того, що надзвичайно багато людей потрапляло у полон. Деякі дезертирували, коли бої проходили неподалік домівки.

На цьому етапі війни, коли Україна була розорена нацистською Німеччиною, та все ще ні незалежна, ні визволена, створилася надзвичайно складна воєнна ситуація. Побоюючись автономістських виступів українців, німецьке вище командування восени 1941 року розформувало ті невеликі українські частини, що прийшли разом з німецькими військами.

Незважаючи на ці помилки та тиск, багато українців — колишніх радянських громадян — співпрацювали або й відкрито виступали на боці Німеччини у 1941—1942 роках. Лише незначна їх частина мала пронімецькі настрої, більшість же була переконаними націоналістами в великою недовірою до ідей комунізму, що сподівались на перемогу Німеччини, аби здобути при тому незалежність для своєї батьківщини.

АНТИРАДЯНСЬКІ СИЛИ

Значна кількість українців приєдналася до загонів антипартизанської міліції, яку Німеччина організувала на сході. Формування почалося наприкінці 1941 року, а до літа 1942 року, за даними деяких джерел, налічувалося 50—60 тисяч українців, які служили в допоміжних загонах німецької поліції — «Шума» (Schuma).

Було набрано майже сімдесят батальйонів української «Шуми». Деякі діяли як звичайна поліція, інші як охорона, передові частини, пожежні команди, інженерні чи будівельні загони. Всім їм призначили номери десь між 50 та 170, вони мали німецького командира, начальника відділу особового складу та німецьких спеціалістів для контролю за їх діяльністю. Вважається, що до української «Шуми» входила невелика кількість кавалерійських загонів, деякі з них були визначені як елітні — це загони «козаків», а також кілька артилерійських частин, озброєних переважно трофейними польськими або старими російськими гарматами. На фотографіях можна побачити членів «Шуми» з трофейними російськими гвинтівками без фіксованих багнетів. Кулеметні частини мали російські стрічкові кулемети з дулом «максима 08» на колісних лафетах.

Радянські партизани активно діяли в Україні, особливо на північ від Києва та Житомира, де тягнуться безмежні прип'ятські болота. Кам'яновугільні басейни та посіви зернових, що стали життєво важливими для Німеччини, охоронялися від червоних партизан силами Української Національної Самооборони — УНС. Ця сила, можливо, й невеликої значимості у боях з партизанами, налічувала щонайбільше 150 тисяч чоловік на 1943 рік. Як правило, вони не мали форми та були озброєні гвинтівками.

Українців, що служили в німецькій армії (деякі також у військово-повітряних силах та на флоті), було більше, ніж у силах на зразок «міліції». Серед цих добровольців були не тільки антирадянськи настроєні

жителі та колишні військові Червоної Армії, але й ті, хто втік за кордон під час та після більшовицької революції і хотіли використати нагоду, запропоновану «Барбаросою», щоб повернутися на батьківщину і боротися проти Сталіна.

З цих людей було організовано так звані східні батальйони на теренах Рейхскомісаріату для потреб передової лінії. За час війни існувало близько двохсот таких частин різної «національності», організованих у Вірменії, Україні, Грузії і інших, але точних даних не було навіть, на той час. На жаль для цих українців, об'єднане командування Вермахту (ОК.В) серйозно не довіряло людям із Східної Європи, побоюючись масового дезертирства чи зради тренуваних та досить-таки добре озброєних сил. Тож до 1944 року значна кількість східних батальйонів була переведена на захід, в якості гарнізонів до Атлантичної стіни, чи використовувалася проти партизанів у Франції, Голландії, Італії. Два батальйони, один з яких складався з українців, були включені до гарнізону Нормандських островів, і кладовища островів Тортевал та Гернсі зберігають пам'ять про тих, хто загинув, знаходячись далеко від ворога, проти якого виступав, змагаючись з тими, до кого не відчував ненависті. Тож не дивно, що ці війська без ентузіазму вступали у боротьбу, а одна чи дві частини навіть піднімали заколоти.

ВІЙСЬКА СС

Активно набирали українців до своїх лав також СС; спочатку як допоміжних працівників, водіїв тощо, та згодом три дивізії СС повністю були сформовані з добровольців-українців.

14-та гренадерська дивізія СС, відома як Галицька (Українська) № 1, почала формуватися з квітня 1943 року, досить швидко поповнюючись добровольцями. 30-та гренадерська дивізія СС, відома як Російська № 2, була переважно поліцейським формуванням, створеним у липні 1944 року, коли вже майже вся Україна була зайнята Червоною Армією.

І ще одне формування СС базувалося на українських добровольцях. З кінця 1943 року 29-та гренадерська дивізія СС, Російська № 1, під командуванням Братислава Камінського зібрала від 6 до 7 тисяч перебіжчиків, головорізів та інших покидьків суспільства переважно українського походження. Вона використовувалася як частина сил безпеки та для антипартизанських операцій в тилу армій групи «Центр». Під час «акцій» люди Камінського чинили звірячу розправу над цивільним населенням. Відступаючи до Польщі разом з іншими частинами німецької армії, вони були використані проти Польської національної армії під час Варшавського повстання 1944 року. Деякі джерела повідомляють, що ця банда головорізів протягом одного дня знищила 10 тис. поляків. Мерзенні дії Камінського та його частин призвели до їх відведення з зони після одностайного рішення командування СС та армії. Пізніше Братислав Камінський був застрелений «за загадкових обставин», а дивізія — розформована. Джерела, що згадують про це формування, називають його частіше «бригада Камінського», ніж 29-та дивізія СС.

Певна кількість її членів приєдналася до 30-ї дивізії СС, згадуваної раніше, яка була переведена на Захід наприкінці 1944 року. Там вона брала участь в операціях проти французького Руху Опору та сухопутних військ союзників, а ті, хто вцілів, повернулися до Німеччини. Наприкінці війни залишки 30-ї та 29-ї (Камінського) дивізій були включені до Російської Визвольної Армії генерала Власова. Можливо, саме тому рештки цієї армії західні союзники передали Сталіну. Пізніше вони були знищені.

14-й дивізії пощастило більше. Протягом 1944 року її використовували в операціях у Росії, а у липні того ж року вона була розбита в оточенні Тарнов-Броди. Ті, хто врятувався, поділилися на дві групи. Одна група дісталася до відступаючих німецьких частин і була відправлена до Словаччини для реформування; інша прилучилася до з'єднань українських націоналістів і переховувалася у Карпатах до зими 1946—1947 років, коли довелося пробиватися до окупаційної зони союзників у Німеччині скрізь ряди російських військ. Частина дивізії, що потрапила до Словаччини для реформування, ще трохи воювала в останні місяці другої світової і була причетна до марних спроб створення Української Національної Армії (УВВ), перш ніж потрапити до британського полону. Найбільше їхнє щастя у тому, що вони не були репатрійовані до СРСР.

УКРАЇНСЬКІ ПАРТИЗАНИ

Частина українців лояльно ставилася до СРСР і воювала на його боці. Значно більші підпільні партизанські сили були зібрані націоналістами, які виступали як проти Рад, так і проти німців. Найбільш відомою є група генерала Тараса Бульби-Боровця, що діяла на Волині. На її рахунку багато успішних операцій, в тому числі знищення командуючого Рейхскомісаріатом.

Комплексність взаємовідносин всередині української нації призвела до зв'язків між цими незалежними партизанами та їхніми побратимами, що служили в рядах поліції та УНС. Можливо, що певна частина партизанів була формальними членами УНС, і вже напевно поліція та українські східні батальйони постачали націоналістам розвідувальні дані, зброю та продовольство. Час від часу українські партизани, що знаходилися під німецьким контролем, та незалежні групи разом проводили таємні операції по знищенню радянських партизанів.

На початку 1944 року партизанські групи об'єдналися в Українську Повстанську Армію (УПА) під військовим керівництвом генерала Тараса Чупринки-Шухевича та політичною орієнтацією на відтворення УНР. Приблизно 30000 чоловіків та жінок брали активну участь в партизанських загонах, хоча підтримка була значно ширша. УПА контролювала територію від Карпат до Дніпра. Німці навіть звинувачували Угорську армію в співробітництві з УПА, але були безсилі припинити його. УПА складалася з кавалерії та навіть артилерійських частин. Коли Червона Армія просувалася на захід, УПА була поділена на чотири фронти: Північ, Захід, Південь та Схід. Тепер до неї входили не тільки члени національної самооборони, але й організовані Німеччиною загони поліції, які не бажали залишати країну разом із східними батальйонами, дезертирами та відставниками СС — українцями за походженням.

ОСТАННЯ БИТВА

Вся Україна від Карпат до Дону з травня 1945 року була під сталінським контролем. Боротьба вступила у завершальну фазу. В той час, як на західних кордонах зосередилася Червона Армія та з'явилися на карті суверенні держави від Польщі до Югославії, НКВС та частини внутрішніх військ були введені до України. НКВС полював на партизанів та проводив каральні акції проти будь-якого села, міста чи етнічної групи, запідозрених у допомозі німцям або підтримці самостійницького руху. Також НКВС проводив депортації населення цілих регіонів. Незважаючи на те, що формування НКВС були легко озброєні, не мали танків чи артилерії, їх «турботи» було досить, щоб побороти спротив як партизанів, так і населення України взагалі. Карпатський вихід

на оперативний простір 1946—1947 років, який був спрямований проти УПА та колишніх 14-х СС груп, став кульмінацією останнього етапу довгої кампанії. НКВС стягнув величезні сили, в тому числі танкові частини, авіацію та артилерію для інтенсивних дій проти УПА. До 1950 чи 1951 року останні групи українських партизанів були знищені в прип'ятських болотах. Для українців друга світова війна закінчилася.

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУ

До 1943 року частини «Шуми» носили подібну до поліцейської темно-зелену уніформу з нашивками та білими смугами відповідно до звання на лівому передпліччі. Після 1943 року — мали німецьку польову форму сірого кольору, хоча були залишені деякі попередні елементи. Великий чорно-срібний значок «свастика» носився на верхній частині лівого рукава, а також чорні еполети та комір, облицьовані срібним та зеленим.

Уніформа СС 14-го, 29-го та 30-го батальйонів описана у багатьох джерелах і мінялася протягом війни. 30-й батальйон мав на комірці російський православний хрест — біла горизонтальна смуга на чорній. Вважається, що люди Камінського носили мальтійський хрест на фоні перехрещених мечів, в той час, як 14-й батальйон мав на комірці зображення лева на задніх лапах, повернутого вліво. Одяг військ східного батальйону відзначався надзвичайною різноманітністю елементів та стилів, що добре описано Джурадо в його праці «Іноземні добровольці в лавах Вермахту». Українці в цьому формуванні носили нашивку у формі синьо-жовтого щита, особливо наприкінці війни, коли робилися спроби організації Української Національної Армії. Також вони мали синьо-жовту кокарду, іноді — з тризубом Володимира.

Партизани УПА носили будь-яку форму: чорну і хакі, хакі та сіру, польську жовто-коричневу. Однак всі вони носили тризуб Володимира і, іноді, але не завжди, синьо-жовті пов'язки. Вояки УНС носили цивільний одяг подекуди з білою пов'язкою для розрізнення на варті.

Російські партизани — у хакі, часто у чорних або коричневих шкірянках, з червоною зіркою на головному уборі. Частини НКВС мали стандартну форму кольору хакі з світло-блакитними планками на плечі, а офіцери — ще й кашкет з світло-блакитним верхом та червоним околишем.

Широке коло «про-», «анти-» та «незалежних» українських сил, втягнутих у боротьбу за цю країну в період між 1940—1950 роками, внесло певні особливості до сценарію військових дій. Серед них — прорив 14-го батальйону СС, УПА, експоліції та східних батальйонів через ряди Червоної Армії і НКВС з перетином міжнародних кордонів та «залізної завіси» до американської зони окупації у 1947 році.

Переклала з англійської
Роксана ОЛІЙНИК.

